

УДК 37.091.4 Сухомлинський

РАЦУЛ Анатолій Борисович –
професор, кандидат педагогічних
наук, заслужений працівник освіти України
декан факультету педагогіки та психології
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: pednauk@gmail.com

СИСТЕМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ ПАВЛИША В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. В національній доктрині розвитку освіти зазначається про спрямування зусиль педагогів-практиків на розвиток самореалізації особистості [5, с. 139].

Самореалізація – це діяння людини відповідно до своїх можливостей, таланту, здібностей, це природна властивість людської істоти – потреби реалізувати своє «Я» за умови прогресу в розвитку.

В епоху ринкових відносин проблема самореалізації особистості має національне значення, тим більше що Україна почала інтегруватися у європейський простір. Наша національна освіта спрямована на те, щоб кожна особистість доклала своїх зусиль на вирішення цих завдань.

Видатний педагог сучасності В. О. Сухомлинський у своїй теоретико-

практичній діяльності обґрунтував систему, умови та шляхи самореалізації школярів, бо без цього, на його думку, немислиме виховання. Залучаючи дітей до навчання, праці та творчості, він формував у них здатність до самовираження та самоствердження, що є невід’ємною складовою виховання всебічно розвиненої людини.

Павлиський педагог в ідеї залучення школярів до творчості вбачав ідею їхньої самореалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічна наука розглядає особистість як соціалізований індивід, який прагне втілити найголовніші соціально-значущі властивості у процесі предметної діяльності, праці, пізнанні, спілкуванні.

Інтерактивні методи та новітні технології, які сприяють самореалізації індивідуума, розглядали Е. Фром, К. Роджерс, Л. Божович, О. Леонтев, К. Платонов, В. Муляр, В. Сафін, О. Киричук. Останній обґрунтовує умови самореалізації: наявність задатків, здатність до творчості, уміння «відкрити» себе [6].

Дослідниця А. Постельняк [7] наголошує на тому, що слід формувати у школярів потребу оволодівати світовою і національною культурою, духовно самоудосконалюватися, що спонукає до творчої самореалізації.

В. Кондратова [2], досліджуючи шляхи формування творчих компетентностей молодших школярів, приходять до висновку: розвиток творчих здібностей дітей засобами образотворчого мистецтва, можливий шляхом спостережень, ролевих ігор, уроків серед природи, які сприяють самовираженню, самоствердженню та самореалізації.

Глибоке експериментальне дослідження провела І. Краснощок [3], формуючи у майбутніх учителів здатність до самореалізації, накреслила умови, які сприяють самовираженню їхніх майбутніх вихованців (діяльна дослідницька думка, систематичне залучення до творчості, стимулювання успіху), які проповідував В. Сухомлинський.

Мета статті – розкрити систему роботи В. Сухомлинського з організації діяльності Павлиської школи по залученню школярів до самовияву, самовираженню, самоствердженню та самореалізації, визначити основні етапи роботи, закономірності, умови та шляхи її здійснення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. О. Сухомлинський у своїй освітньо-виховній діяльності дбав про забезпечення потреби школярів у творчій самореалізації, виявляв і розвивав юні таланти та обдарування, стимулював творче самоудосконалення дітей та молоді, тому в концепції ученого дитина виступає як творець.

Педагог сучасності, працюючи понад два десятка років директором Павлиської школи, створивши гуманістичну педагогіку як треба творити дитячу радість – радість пізнання дитьми навколишнього світу, краси, творчості. Він писав: «Школа повинна стояти на трьох китах: яскравій думці, живому слові і творчості дитини» [10, с. 343].

Отже, залучаючи дітей до пізнання, рідного слова, різноманітних видів дитячої творчості, вчений ставив в основу своєї педагогічної концепції ідею самореалізації.

Він стверджував, що творчість дитяча – це своєрідна сфера духовного життя, самовираження і самоствердження [10].

Аналізуючи спадщину В. Сухомлинського, ми дійшли висновку: педагог створив систему самореалізації

школярів, компонентами якої є самовиявлення, самовираження, самоствердження, самореалізація.

Перший етап самореалізації – це **самовиявлення** школярів, тобто збуджувально-емоційна та інтелектуальна, інколи неусвідомлена, сфера залучення до улюбленої праці, яка стимулює потребу творити нове. Педагог шляхом залучення дітей до творчості, яка здійснювалася у єдності інтелекту та моралі, у радості пізнання та творенні добра, у вияві неповторної індивідуальності, застосуванні сил та здібностей школярів, спонукав їх до самовиявлення. Відкриваючи у кожній дитині творця, учитель-практик залучав її до самотньо-творчої інтелектуально-повнокровної праці.

Самореалізація дітей починалася із розуміння краси природи, музики, формування уяви, фантазії, створення казки, розкриття духовності кожного вихованця. Глибоко вивчаючи інтереси дітей, учитель звертав увагу на їх задоволення, адже емоційна привабливість, вибіркове ставлення дитини до об'єкта творчості – це і є задоволення потреб, без яких немислимий інтерес.

Особливе місце у художній творчості школярів Павлиша займало слово, яке допомагало їм відчутти красу, а вона – доносити до розуму й серця його мелодію і аромат.

Школярі писали творчі роботи за матеріалами спостережень. Прикладом можуть бути роздуми дітей про хліб, мозолі та піт землероба, красу природи.

Отже, гурткова робота спонукала школярів до творчості, естетики, майстерності. Продукти творчої праці учнів були виявом їх самореалізації.

Другим етапом системи самореалізації вихованців є її **самовираження**, яке відбувалося під впливом внутрішніх протиріч, розвитку своєї особи, участі в художній, трудовій та технічній творчості.

Залучення дітей до художньої творчості засобами вишивання, ліплення, різьблення, живопису, хореографії, співу, лялькового театру та театру казки сприяло створення атмосфери самодіяльно-творчих та ігрових відносин із змістовним відпочинком, творчістю та іграми. Художня дитяча творчість передбачала різноманітні форми організації творчого діяння кожного індивіда за допомогою слова, кольору, звуку, пластики, дії, які формували у школярів уміння відтворювати явища світу. Умовою успішної дитячої творчості В. О. Сухомлинський вважав творчу напругу, змістовну наповнюваність, образотворчий самовияв особистості.

Творчі роботи школярів, на думку

педагога, – це їхнє моральне самовираження. Вихованці Павлиша самовиражались у праці, бо «радість споживання – це не шлях виховання трудівника» [9, с. 312]. Ввівши в школу свято першого хліба, педагог боровся проти негативного ставлення дітей до праці. Праця на навчально-дослідній ділянці, в теплиці, плодовому саду, навчально-виробничій бригаді, – це була школа творчості, де панувала атмосфера, насичена піднесенням.

Так, наприклад, у школярів з'явилися творчі замисли, а саме: змінити конструкцію віялки, щоб вона не тільки очищала зерно від домішок, а й розділяла його на кілька сортів; виростити незвичайне дерево, на якому росли б сливи, абрикоси і вишні; створити механізми, які б змішували добрива із землею. Педагог писав: «Важливо, щоб для кожної дитини рука була не джерелом енергії, а таким же тонким знаряддям творчості, як пальці для музиканта, і коли кожна людина досягне такого, праця стане для всіх органічною потребою» [10, с. 44].

Вчителі Павлиша допомагали учням ставити собі близьке і посильне завдання, яке б вимагало напруження зусиль, подолання перешкод. А невпевнених в собі стимулювали похвалою, довірою, переконанням, створенням ситуації успіху, які сприяли самовираженню дітей.

У статті «Розум і руки» (1960 р.) педагог описав досвід роботи Павлиської школи у сфері залучення дітей до машин, техніки, технологічних процесів, а саме: дітям 9-10-ти років формували уміння моделювати літаки, розповідали про принцип дії авіамодельного моторчика; учням 12-13-ти років давали завдання розбирати й скласти діючі моделі механізмів і машин; старшокласників залучали до розумових експериментів при розв'язуванні конструкторських задач під час ремонту машин.

Отже, у Павлиші проводилася не тільки профорієнтаційна робота, але й залучали дітей до моделювання, аналізу, критичного мислення. Без цих якостей немислима самореалізація людини у техніці.

Третім етапом системи самореалізації школярів є **самоствердження** у певному виді діяльності, яке характеризується емоційністю від заслуг, позитивним ставленням до них учасників гуртка, об'єднання та педагогів.

Розмаїтість гуртків у школі (їх було 40) та творчих об'єднань (70) 300 дітей були залучені до творчої діяльності – все це сприяло створенню атмосфери самодіяльності, творчості, активному самоствердженню більшості школярів. Дитяча творчість, за твердженням педагога, є доброю школою підготовки учнів до вибору життєвого шляху, розвитку творчого ставлення до дійсності,

формування моральної зрілості, самореалізації.

Учитель спонукав школярів до технічної творчості, яка сприяє виникненню, закріпленню й розвиткові інтересу до техніки, розвиткові винахідництва та раціоналізаторства. Учні проходили добру школу самоствердження, виявляючи особистісне ставлення до навколишнього середовища, розвивали і вдосконалювали навички роботи з різними інструментами та матеріалами.

Задум, його здійснення, почуття задоволення – це, за В. О. Сухомлинським, шлях формування творчого ставлення до життя, в якому кожна людина повинна самореалізуватися.

Педагог звертав увагу на схильність школярів до певної діяльності, її предмет та засоби. Розуміючи природу дослідницької діяльності від задуму до здійснення, він створював ситуації випробування, міркування, спілкування, які сприяли сприйманню, усвідомленню та оцінюванню задуму, імпровізації учнів, веденню пошуку, формуванню наочно-чуттєвого уявлення образу, фантазуванню.

Самореалізація школярів немислима без самовиховання. Педагог зазначав, що отрочество і рання юність – це вік інтелектуального, морального, суспільного самоствердження особистості. Людина, на його думку, стає справжньою за таких умов: коли вона вивчає навколишній світ, пильно вдивляється в себе, прагне пізнати речі і явища, дбає про свою досконалість.

Учителі Павлівської школи у бесідах на морально-етичні теми вели розмову з підлітками про те, що людина повинна випробувати себе, перевіряти свої сили, загартовуватися у праці, мисленні, спорті, самостверджуючись у людських відносинах.

У Павлівській школі навчали дітей боротися зі своїми слабостями, критично ставитися до себе: долати лінь, загартовувати силу волі, робити зранку зарядку, обтиратися снігом або водою, приймати душ. Школярі формували вміння примушувати себе, а це сприяло самореалізації.

Вершиною залучення дітей до творчості як засобу самореалізації, педагог вважав трудову творчість, тобто такий етап духовного розвитку, «... коли людина не може жити без праці в ім'я спільного блага, коли праця наповнює її життя високим натхненням, духовно збагачує життя колективу» [10, с. 166].

Педагог довів, що залучення дітей змалку до творчості дає бажані результати.

У статті «Народний учитель» учений висловив думки про залучення дітей до трудової діяльності; формувати у вихованців

дух творення; праця вносить у свідомість школярів турботи, тривоги, радощі і печалі; учні повинні знати, що таке втома, мозолі, солоний піт.

Педагог у своїй діяльності прийшов до висновку: у байдужих до творчості школярів приховані таланти та обдарування. Головне завдання вихователя – знайти і розкрити творчі сили дітей шляхом організації різноманітних видів праці. Досвід Павлівської школи засвідчив: 40 учителів – керівників гуртків – успішно працювали, сприяючи самостверженню школярів.

Четвертий етап системи – це **самореалізація**, тобто виявлення і вияв особистості своїх можливостей, це потреба людини реалізувати свою успішність у виборі професії, у розвитку особистості, усвідомлюючи свою корисність на благо суспільства.

Шляхами самореалізації школярів, за В. О. Сухомлинським, є збудження їх почуттєвої та розумової сфер засобами залучення до улюбленої праці, формування у них потреби творити нове, що сприяє вихованню ідеалу сучасної людини. Спочатку як творець своїх уявлень про навколишній світ, потім у процесі навчання дитина-творець, здобувач знань. Далі вона виробляє свої світоглядні погляди, бачення свого місця у суспільстві, бере посильну участь у суспільному виробництві, планує майбутнє. Цілком закономірно, що під час цієї активної участі в педагогічному процесі дитина самореалізується й самовиховується, що є справжнім вихованням.

Вчителі активно використовували, за порадою директора школи, такі методи і прийоми виховання: стимулювання, створення ситуації успіху, довіра, переконання, похвала, які сприяли самореалізації вихованців.

У школі жив дух працелюбства, творення будівництва. Старшокласники допомагали батькам та вчителям будувати школу, самореалізовуючись у праці.

Сільський учитель, стимулюючи інтелектуальні інтереси та природні задатки школярів, допомагав їм досягти найбільших результатів, тобто самореалізуватися в улюбленій справі. У школі була створена система творчих завдань учнів, кожен з яких за роки навчання виконував сто робіт, а саме: учні першого класу відвідували гурток юних теслярів; другокласники відвідували гурток юних слюсарів-моделістів; учні третього класу виготовляли діючу модель парової турбіни; школярі четвертого класу самостійно робили діючу модель генератора змінного струму; учні п'ятих-шостих класів керували гуртками юних техніків-конструкторів; старшокласники конструювали моделі механізмів і установок, побудованих на

дії автоматичних і телемеханічних пристроїв.

Учні, пройшовши школу технічного моделювання та творчості, успішно реалізували свої здібності у житті. Сорок відсотків випускників Павлівської школи обрали професії, пов'язані з технікою, тридцять відсотків – з сільським господарством, стільки ж – з педагогічною діяльністю.

Наприклад, учень М. у першому класі відвідував гурток юних теслярів(споруджував дерев'яну модель тваринницької ферми), у другому класі захопився моделюванням – діти створювали діючу модель зерноочисної машини, а потім – модель парової турбіни. З п'ятого класу хлопець захопився автоматикою та телемеханікою, а будучи старшокласником – математикою та фізикою, став студентом політехнічного інституту, отримав диплом інженера. Довгий час працював інженером-конструктором одного із цехів заводу, який виробляв апаратиатомного устаткування.

Отже, дитяча творчість у гуртку сформувала у школяра конструкторські уміння, стимулювала до самореалізації.

Як глибокий знавець дитячої душі, педагог спостерігав за учнями, в яких періоди захоплення роботою гуртків чергувалися із байдужістю до всього. Він писав: «Яким би тривалим не був період «байдужості» – це не означає, що в дитини немає ніяких обдарувань» [10, с. 93].

Отже, соціально значущі способи діяльності директора школи та учнів забезпечували цілісність системи самореалізації.

Висновки і перспективи подальших розвідок напрямку. Встановлено, що проблема дослідження системи самореалізації школярів Павліша є актуальною та недостатньо дослідженою.

Накреслюючи шляхи самореалізації школярів Павліша, видатний педагог дбав про ставлення дітей до навчання, праці, гри, формував потребу учнів у самореалізації в гуртковій роботі, розвивав творчість. В. О. Сухомлинський навчав вихованців формувати ідеал сучасної людини, в якому відповідальність та обов'язок були ведучими якостями особистості. Збуджуючи почуття дітей конкретно спрямованістю діяльності, послідовно виявляючи їхні бажання, потяги та прагнення, задовольняючи запити та потреби, педагог залучав своїх вихованців до спілкування з природою, красою, рідним словом, працею, грою, творчістю, допомагав реалізувати своє «я»; організація різноманітної діяльності дітей (пізнання, праця, гра, спілкування), виходячи із системи «людина – природа – техніка – образ – слово», сприяла самореалізації школярів; створення програми

самовиховання та її реалізація наближала вихованців до певного рівня самореалізації; запровадження шефства підлітків над молодшими школярами, а старшокласників – вести гуртки французької мови, юних механізаторів та технічний – свідчення належного рівня самовираження.

Нами були виокремлені **умови** самореалізації школярів Павліша, як от: створення відповідної бази; формування атмосфери творчої праці; виховання «майстерності рук»; змістовна наповнюваність діяльності; образно-творчий самовияв; почуття задоволення у зв'язку із здійсненням задуму; дотримання педагогами принципів виховання (врахування віку та психології дітей, емоційність впливу, гармонія естетичних та моральних оцінок інтелекту та краси); подолання емоційної глухоти та недорозвиненість розуму деяких дітей було «лікуванням» казкою, природою, святами, гуртками, тобто принципом емоційного пробудження розуму.

Вивчивши праці В. Сухомлинського, ми обґрунтували **закономірності** формування у школярів успішної самореалізації, а саме:

- майстерність педагога, ефективне його слово, особистий приклад, моральна чистота та благородство, тобто гармонізація педагогічних впливів, – основа закономірностей виховання;
- оптимальна організація діяльності школярів передбачає її вивчення, доцільного змісту, різноманітних форм та методів впливу;
- ефективне використання середовища сприяє розвитку дитини;
- улюблена праця стимулює самореалізацію;
- без розвитку інтелекту неможлива творчість;
- творча праця рук немислима без умінь та навичок творити;
- самореалізація тоді повнокровна, коли є радість пізнання та творення добра.
- Системний підхід, використаний нами, продиктував аналіз компонентів самореалізації, їх цілісність та єдність.

Подальші напрями дослідження будуть присвячені психологічним аспектам діяльності школярів у процесі самореалізації, ролі толерантних стосунків у даній системі та визначення спеціальних педагогічних методів впливу на вихованців.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Кондратова В. В. Розвиток творчих здібностей учнів початкових класів / В. В. Кондратова // Пед. вісник, 2008. – № 2. – С. 117–120.

3. Краснощок І. П. Соціальна самореалізація майбутнього вчителя / І. П. Краснощок / Соціально-професійне становлення особистості: Монографія / За ред. В. В. Радула. – Кіровоград: «Імекс ЛТД», 2002 – 263 с.

4. Муляр В. І. Самореалізація личности / В. І. Муляр. – К.: КГУ, 1990. – 160 с.

5. Національна доктрина розвитку освіти // П Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2001.

6. Основи психології / за ред.. О. В. Киричука, В. Л. Роменця. – К.: Либідь, 1996. – 632 с.

7. Постельняк А. І. Розвиток обдарованості особистості в спадщині В. О. Сухомлинського / А. І. Постельняк // Педагогічний вісник, 2008. № 1–2. – С. 126–132.

8. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности / В. Ф. Сафин. – Свердловск, 1986. – 142 с.

9. Сухомлинский В. А. Изб.соч.: в 3-х т. / Сост. О. С. Богданова, В. З. Смаль. – М.: Педагогика, 1979–80. – 560 с.

10. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1979. – 393 с.

REFERENCES

1. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk*. [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv.

2. Kondratova, V. V. (1998). *Rozvytok tvorchykh zdibnostey uchniv pochatkovykh klasiv*. [Development of creative abilities of elementary school students]. Kyiv.

3. Krasnoshchok, I. P. (2002). *Sotsial'na samorealizatsiya maybutn'oho vchytelya*. [3. Krasnoshchok I.P. Social Self-Realization of the Future Teacher]. Kirovograd.

4. Mulyar, V. I. (1990). *Samorealizatsiya lichnosti*. [Self-realization of personality]. Kyiv.

5. *Natsionalna doktryna rozvytku osvity*. (1991). [National doctrine of education development]. Kyiv.

6. *Osnovy psykholohiyi*. (1996). [Fundamentals of psychology]. Kyiv.

7. Postelnyak, A. I. (2008). *Rozvytok obdarovanosti osobystosti v spadshchyni V. O. Sukhomlynsko*. Kyiv.

8. Safin, V. F. (1986). *Psikhologiya samoopredeleniya lichnosti*. [Psychology of Self-Determination of Personality]. Sverdlovsk.

9. Sukhomlinskiy, V. A. (1980). *Izbr.soch. : v 3-kh t.* [Izbr.soch. : in 3 tons.]. Kyiv.

10. Sukhomlinskiy, V. A. (1979). *Pavlyshskaya srednyaya shkola*. [Pavlysh secondary school]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

РАЦУЛІ **Анатолій Борисович** – професор, кандидат педагогічних наук, заслужений працівник освіти України, декан факультету педагогіки та психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: родинно-шкільне, трудове виховання та проблеми самореалізації школярів Павлиша в педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

RATSUL **Anatoly Borisovich** – Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Honored Worker of Education of Ukraine, dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Circle of scientific interests: family-school, labor education and problems of self-realization of schoolchildren Pavlysh in the pedagogical heritage of V. Sukhomlynsky.

Дата надходження рукопису 07. 09. 2018 р.

Рецензент – д.п.н. професор В. Ф. Черкасов

УДК 37:929(093.3

САДОВИЙ **Микола Іллч** –

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики технологічної підготовки, охорони праці та безпеки життєдіяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
ORCID ID: 0000-0001-6582-6506
e-mail: smikdpu@i.ua

ПОГЛЯДИ **ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО** НА ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ НА ЗЛАМІ ЕПОХ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Концепції національного виховання поставлені завдання щодо створення належних умов для формування самостійної, активної особистості. В умовах розбудови нової української школи

значно зростає роль розвитку морально-духовних цінностей молоді, підготовка їх до продуктивної праці. Виконання цих завдань неможливе без належного аналізу здобутків українських учених-педагогів, осмислення та переосмислення вітчизняного педагогічного досвіду, що дає підставу не тільки збагатити педагогічну науку новими теоретичними й